Česká sociologická encyklopedistika

Akademie věd České republiky

SOÚ
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

věda 66
kolem nás
co to je...

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., fungoval po svém založení roku 1965 jen krátce. Jeho činnost jako samostatné vědecké instituce byla zrušena v roce 1970 a obnovena byla až v roce 1990. Od 1. ledna 2007 se stal veřejnou výzkumnou institucí a jeho zřizovatelem je Akademie věd ČR. Jeho statutárním zástupcem je ředitel RNDr. Tomáš Kostelecký, CSc. Činnost ústavu je řízena Radou SOÚ AV ČR, v. v. i., a kontrolována dozorčí radou SOÚ AV ČR, v. v. i.

Co děláme?

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., rozvíjí sociologické teorie a metodologii soudobého sociologického výzkumu. Je plně integrován do mezinárodní vědecké komunity a aktivně participuje na řadě evropských i mezinárodních vědeckých programů a projektů. Provádí jednorázová i opakovaná empirická šetření, srovnávací výzkumy, případové studie, sondy a výzkumy veřejného mínění. Používá moderní kvantitativní i kvalitativní výzkumné metody a využívá též poznatků, přístupů a metod příbuzných vědních oborů, jako jsou zejména ekonomie, politická věda, právo, demografie, sociální geografie a genderová studia.

V SOÚ AV ČR, v. v. i., se rozvíjí výzkum v těchto výzkumných a infrastrukturně-výzkumných odděleních: Centrum pro výzkum veřejného mínění, Český sociálněvědní datový archiv, Ekonomická sociologie, Gender & sociologie, Hodnotové orientace ve společnosti, Lokální a regionální studia, Národní kontaktní centrum – gender a věda, Socioekonomie bydlení a Sociologie politiky.

SOÚ AV ČR, v. v. i., již dlouhodobě zabezpečuje významnou infrastrukturu v oblasti sociálního výzkumu: provozuje unikátní veřejnou službu Český sociálněvědní datový archiv (ČSDA; archiv.soc.cas.cz), který slouží jako národní centrum zpřístupňující data ze sociálních výzkumů vědecké obci, pedagogům a studentům. Je vydavatelem *Sociologického časopisu / Czech Sociological Review* (web: sreview.soc.cas.cz), jediného impaktovaného vědeckého periodika v oblasti sociologie v ČR, a řady dalších odborných recenzovaných periodik. Provozuje veřejnosti přístupnou sociologickou knihovnu.

Co zkoumáme?

Sociologický výzkum a výzkum veřejného mínění jsou v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., realizovány v dlouhodobě sledovaných vědeckých tematických okruzích. Ty zahrnují sociální, ekonomické, politické, institucionální, hodnotové, kulturní a environmentální souvislosti pracovního, sociálního a rodinného života. V dalších tematických okruzích jsou vyhodnocovány instrumenty sociální a hospodářské politiky, je realizován výzkum v oblasti lokální a regionální problematiky, rozvíjen výzkum a teorie genderových identit a nerovností. Pracovníci ústavu se zabývají kulturními a národními identitami a hodnotovými orientacemi, výzkumem institucionálního rámce a multiúrovňového systému vládnutí, výzkumem vzdělanostních, sociálních a ekonomických nerovností a role sociálního kapitálu, výzkumem reprezentace zájmů v oblasti politiky, práce a kapitálu a podmínek rozvoje občanské společnosti, výzkumem společenské struktury, dynamiky a kvality života, výzkumem veřejného mínění v národním rámci i v evropské komparaci a výzkumem v oblasti socioekonomie bydlení. Výzkum je zaměřen také na další témata – ústav pokračuje ve zkoumání historických a sociálních souvislostí religiozity, zabývá se dějinami a současností české sociologie, kvalitou a archivováním společenskovědních dat, zkoumá vědní politiky, vztahy vědy a společnosti, vztahy zdraví a společnosti, zahraniční migraci, integraci cizinců, rozvoj kultury a uchování kulturního dědictví.

Na obálce: karikatura sociologie ze samizdatového sborníku k 60. narozeninám Pavla Machonina (1987) (kresba Vladimír Ditmar, publikováno s laskavým svolením autora)

Česká sociologie se sice svým rozsahem, podporou, ani intelektuálním a společenským dopadem nemůže rovnat velkým národním sociologickým tradicím – francouzské, německé, americké, a v některých obdobích i britské a ruské sociologii –, alespoň v počátcích za nimi však nestála příliš daleko. V českém intelektuálním diskursu se sociologie objevila velice brzy, v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století, záhy začaly vycházet překlady významných autorit i vlastní akademické práce. Sociologické snahy přitom měly nemalý a vzrůstající vliv i na reálnou politiku a sociální sféru, sociologie se v českých zemích rovněž na evropské poměry velice brzy etablovala jako akademická disciplína, vyprodukovala úctyhodné množství děl a vychovala řadu osobností. V předvečer druhé světové války proto americký sociolog Howard Becker právem napsal, že „nikde není země stejné velikosti, jež by se mohla pochlubiti tak význačným počtem současných sociologů nebo takovým rozsahem a intensitou sociologické činnosti." I když česká sociologie v následujícím období prošla také úpadky a byla vystavena krutému pronásledování, s nemenším elánem byla znovuvybudována v šedesátých letech, přečkala období tzv. normalizace a dočkala se širokého, třebaže nikoli bezchybného rozvoje ve svobodné společnosti po listopadu 1989.

Česká sociologie přitom nebyla významná jenom v mezinárodním srovnání, podstatnou měrou ovlivnila také moderní vývoj české společnosti. Po rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou část v roce 1882 se jí začalo věnovat hned několik profesorů české univerzity, sociologové se pustili do řešení dobových společenských problémů – jako byla dělnická otázka, sociální zabezpečení, nerovnoprávné postavení žen, alkoholismus nebo trestná činnost – a pro T. G. Masaryka se sociologie stala dokonce základem jeho politického programu. Filozof a sociolog Masaryk přitom nebyl jediným československým politikem se sociologickým zázemím. Profesorem sociologie byl i druhý prezident Edvard Beneš a sociologické vzdělání nebo zájmy měla celá řada dalších meziválečných československých politiků nebo vysokých státních úředníků. Uveďme alespoň ministry Milana Hodžu, Edvarda Reicha, Jana Šrámka, Antona Štefánka a Lva Wintra, poslance a senátory Josefa Macka, Františka Modráčka, Františka Reyla a Antonína Uhlíře nebo úředníky a veřejné činitele Jana Auerhana, Antonína Boháče, Františka Fajfra, Břetislava Foustku, Jindřicha Kohna, Otakara Machotku, Alici Masarykovou či Bedřicha Vaška.

Společenské angažmá sociologie, tentokrát již především profesionálních sociologů, se ještě podstatně zvýšilo po druhé světové válce, kdy měla napomoci budování nové, sociálně spravedlivější a přitom demokratické společnosti. Tento vzestup však trval jen krátce. Po komunistickém převratu v únoru 1948 byla sociologie jakožto „buržoazní pavěda" údajně sloužící k zastírání skutečných práv a potřeb lidu zcela zakázána. Řada sociologů odešla do exilu, další museli vědeckou sféru zcela opustit, někteří byli dokonce vězněni – ke kolaboraci s marxistickým režimem se uchýlili jen jednotlivci.

Přesto se i komunisté k sociologii zase vrátili. Když se importovaný ekonomicko-politický systém ukázal jako nefunkční, začaly být v šedesátých letech 20. století vedle hospodářských reforem plánovány také politické a sociální změny. Sociologie přitom byla „vzata na milost", aby umožnila reálné poznání společnosti a jejích potřeb. Obor a jeho protagonisté sice už nikdy nedosáhli takového postavení, jaké

měli v meziválečné době a krátce po druhé světové válce, intelektuální a společenský vliv sociologie na reformní komunismus pražského jara však nelze podceňovat. Nastupující „normalizace“ proto přinesla nový drtivý zásah, většina tehdejších sociologů byla vyhnána mimo akademickou sféru, do „šedé zóny“ nebo do exilu.

K dalšímu rozvoji naší sociologie v mezinárodní kooperaci mohlo dojít teprve po listopadu 1989. Není přitom bez významu, že právě sociologové hned na jaře 1990 upozorňovali na úskalí a nebezpečí úzce ekonomicky pojímané společenské transformace. Naneštěstí marně, česká společnost k tomuto poznání musela dojít prostřednictvím trpkých zkušeností. Vinu však nesla i samotná sociologie a sociologové, kteří své poznatky a přístupy nedokázali dostatečně vehementně a jasně prosazovat. Ve společenském povědomí sociologie nešťastně splynula s výzkumy veřejného mínění a komentováním politické a sociální situace, s marketingovými průzkumy a sociálním aktivismem, aniž by dokázala artikulovat mnohem hlubší a intelektuálně i společensky významnější přínos.

O rozvoji a myšlenkovém bohatství, ale i o pádech a problémech české sociologie od jejích počátků po současnost si lze víc přečíst v nedávno dokončených *Dějinách české sociologie* (Academia, Praha 2014). Významu sociologie v moderních dějinách české společnosti a jejímu dlouhodobému, třebaže v současnosti omezenému a jednostrannému společenskému ohlasu přitom odpovídaly snahy systemizovat a popularizovat tento obor. Česká sociologie je za uplynulých sto let bohatá i na encyklopedistickou práci, kterou alespoň v základních obrysech představí následující strany.

Popularizace a systemizace sociologie

První dokončená česká všeobecná encyklopedie, dvanáctisvazkový *Riegrův slovník naučný*, heslo „sociologie“ ještě neuváděla (příslušný svazek je z roku 1887). Není se co divit, systematická věda o společnosti a jejím vývoji byla v té době snem nemnoha následovníků Augusta Comta a Herberta Spencera, jenom výjimečně byla přednášena na univerzitách a společenské povědomí o ní bylo mizivé. Zakrátko se to však mělo změnit, protože sociologii a sociologickému poznání byla věnována řada článků Masarykova a Kaizlova *Athenaea* (populárně naučný časopis, vycházel v letech 1883–1893), stejně jako pozdější revue *Naše doba* (od roku 1894). Právě na stránkách *Naší doby* se T. G. Masaryk (1850–1937) v letech 1900–1901 pokusil načrtnout první český úvod do sociologie, v němž sociologii vymezil jako „vědu o organizaci a vývoji společnosti“. Zdůraznil přirozený řád a harmonii sociální statiky i dynamiky. Součástmi sociologie byly v jeho optice sociální geografie, demografie, etnologie, ekonomie, státověda, religionistika, „věda o intelektuální, umělecké a mravní organisaci společnosti“ a historie, její praktickou aplikací pak realistická politika.

Důležitější než tento teoretický přínos, který namnoze vycházel z přesvědčení o nezbytnosti klasifikace jednotlivých věd (v trochu jiné podobě jej Masaryk vtělil i do svých *Základů konkretné logiky*), byl nicméně podnět k encyklopedickému kompendiu *Česká politika*. V Laichterově nakladatelství v letech 1906–1913 vycházel šestisvazkový rozbor právních, historických, ekonomických, sociálních a kulturních základů moderní české politiky a společenského uspořádání, pro kte-

rý Masaryk napsal teoretický úvod a jeho žák a spolupracovník Břetislav Foustka (1862–1947) zhodnocení socialistického hnutí a aktuálního vývoje sociální ochrany dětí a mládeže. Sociologie, jejíž poznatky a přístupy se objevily i v dalších kapitolách kolektivního díla, již měla pevné místo mezi vědami pěstovanými v českých zemích. Tomu odpovídalo zařazení poměrně rozsáhlého, čtyřstránkového výkladu o sociologii do *Ottova slovníku naučného* (svazek z roku 1905).

Autorem tohoto pojednání byl opět Foustka, který se „vědu o společnosti a jejím životě“ snažil v přímé návaznosti na Masaryka vymezit jak předmětem studia, tak jeho metodami. Kromě poznání zákonitostí sociální organizace a společenského vývoje, vedoucích k redukci jejich obstrukcí i patologických jevů, pro sociologii reklamoval nemalý cíl: měla vést k ideální „humanitní“ společnosti, stejně jako k individuálnímu a celospolečenskému poznání smyslu života. Foustka ovšem nebyl sám, v podobném duchu o nedávno etablované vědě uvažovala celá řada dalších Masarykových žáků a epigonů, kteří sociologii propagovali na stránkách populárně-vzdělávacích časopisů a knih. Na počátku 20. století se tak sociologie stala významnou a nezpochybnitelnou součástí českého intelektuálního a kulturního života, její existenci ostatně od té doby nepominula žádná všeobecná encyklopedie – i když jejich výklady již mohly být mnohem kratší a technicistnější.

Zároveň se objevily pokusy o hlubší systemizaci sociologie, z nichž nejvýznamnější je dílem Emanuela Chalupného (1879–1958). Dvousvazkový (později třísvazkový) *Úvod do sociologie s ohledem na české poměry* z roku 1905 je první českou příručkou sociologie, zachovává přitom v podstatě Masarykovské vymezení tohoto oboru, avšak jde dál ve formulaci induktivně předpokládaných zákonitostí společenské organizace a vývoje. Jednotlivé kulturní činitele – řeč, výchovu, politiku, právo, ekonomiku, antropologii, mravnost, náboženství, teorii a umění – Chalupný kladl do vzájemných vztahů a podřizoval vývojovým zákonům objektivace, osamocení, relativního pokroku a zpětného vlivu. Tento vysoce teoretický systém přitom zároveň ilustroval obrovským množstvím historických nebo pozorovaných sociálních jevů, takže se „sociologicky“ vyjadřoval třeba k vymezení české „národní povahy“, kulturním a uměleckým otázkám, nebo i k sokolství a šachové hře. Sociologie se v tomto pojetí stávala „pansofií“, přizpůsobenou údajnému systému, který Chalupný sice nikdy nedokončil, „dotáhl“ jej však na plných deset knižních svazků.

Chalupného pokus o vytvoření sociologického systému byl zjevně slepou uličkou českého sociologického poznání, proto jej Masaryk nechal bez komentáře. Byl si totiž současně vědom řady významných dílčích poznatků, které se rýsovaly pod nánosy autorova grafomanství. Česká sociologie se nicméně v meziválečném období vydala jiným směrem, ke konkrétním studiím určitých společenských skupin nebo jevů. Vrátila se tak vlastně ke svým počátkům, protože první českou sociologickou monografii – o příčinách sebevražednosti – napsal T. G. Masaryk již v roce 1882. Meziválečná metodologie i teoretické poznatky, o něž se svářely různé oborové školy a myšlenková paradigmata, už ale přirozeně nevycházely z několik dekád starého spisu, nýbrž z plodné intelektuální výměny se světovými sociologickými autoritami i z vlastní výzkumné a analytické práce. Přesto musíme zmínit ještě tři obecná díla, která zároveň měla podstatný vliv na širší propagaci sociologického poznání.

Masarykův žák a první dlouholetý profesor sociologie na Karlově univerzitě Břetislav Foustka (1862–1947), autor hesel pro *Ottův slovník naučný*; kresba z Foustkova jubilejního sborníku (1932)

Další pokusy o obecné vymezení sociologie

Prvním pokusem o vymezení sociologie v meziválečném období byla brožura představitelů pražské sociologické školy Otakara Machotky (1899–1970) a Zdeňka Ullricha (1901–1955) *Sociologie v moderním životě* z roku 1928. Byla napsána v situaci, kdy se uvažovalo o rozšíření vysokoškolské, případně i o zavedení středoškolské výuky sociologie a sociologické poznatky vstupovaly také do dalších sfér veřejného zájmu. Autoři se je proto snažili argumentačně podpořit a zároveň hlouběji metodologicky ukotvit. Popisovali postupný rozvoj světové i české sociologie a její praktickou užitečnost při řešení sociálních problémů, vědeckost sociologie přitom stále výrazněji spojovali s empirickými výzkumy. Byla to „rukavice hozená“ Chalupnému a celé starší tradici spekulativní sociologie, přičemž vzájemné metodologické rozpory gradovaly potom i v osobní rovině ve třicátých a čtyřicátých letech; Chalupný prozatím vydal jen vlastní názor na *Sociologii a školy* (1929).

Byla-li Machotkova a Ullrichova *Sociologie v moderním životě* vlastně jakýmsi „rozsáhlým slovníkovým heslem“, které mělo definovat a popularizovat sociologii jako obor, ve druhém případě šlo o slovníkové heslo přímo explicitně. Přestože totiž původní *Ottův slovník naučný* (1888–1909) patřil i v mezinárodním srovnání ke špičkovým dílům všeobecné encyklopedistiky, bouřlivý vývoj vědeckého poznání a zásadní politické, ekonomické, kulturní a společenské změny vedly k jeho rychlému zastarávání. Po několika pokusech menšího rozsahu došlo proto v letech 1930–1943 k vydávání dodatků, které sice nebyly dokončeny, avšak stačily obsáhnout obecné pojednání o sociologii (svazek z roku 1939). Abychom byli přesnější, dokonce dvě taková pojednání: heslo „sociologie“ v *Ottově slovníku naučném nové doby* má plných 17 stran a dva autory, Břetislava Foustku a Josefa Krále. Svérázné je přitom tím, že oba dva pojednali z různých úhlů pohledu úplně stejné téma – jde asi o jediný takový případ v celé encyklopedii. Toto slovníkové heslo, „kanonizující“ sociologii pro veřejnost, se stalo předmětem docela bouřlivé diskuse.

Redakcí slovníku byl původně osloven Foustka, který své pojednání zpracoval v dost podobném duchu jako heslo pro původní *Ottův slovník naučný*, jen je doplnil o novější literaturu a různé směry a školy novějšího sociologického bádání. Významný český historik filozofie a teoretik sociologického bádání (empirické sociologii se nikdy nevěnoval) Josef Král (1882–1978), zároveň protektor mladších sociologů Machotky a Ullricha, ovšem Foustkovi vyčítal neporozumění a vymohl si napsání vlastního hesla. Pojednal v něm vlastně úplně totéž, jen s odlišnými důrazy; bezradná redakce nakonec uveřejnila obě verze. Královi mladší kolegové se toho chopili a vytáhli proti Foustkovi, jehož obvinili z trestuhodných neznalostí, z toho že „neproniká do podstaty věcí a snaží se imponovat učeností a mnohomluvností“. Rozchod pražské sociologické školy se školou brněnskou i s většinou české sociologické obce tím byl dokonán. Machotka s Ullrichem (a několika dalšími) přitom programově usilovali o obsahové a metodické přiblížení k tehdejší světové, hlavně americké sociologii. Byli docela úspěšní, výsledky jejich práce však z velké části zhatila druhé světová válka a potom komunistický převrat.

Krátké období poválečné (limitované) demokracie vedlo nicméně ještě k jednomu, nadlouho poslednímu pokusu o vymezení sociologie. Byly to vysokoškolské

Neúnavný sociolog-teoretik
i encyklopedista
Emanuel Chalupný (1879–1958)
(foto archiv SOÚ)

učebnice sociologie, do té doby nepotřebné, protože malému počtu studentů plně dostačovaly přednášky a semináře. Po válce, kdy bylo potřeba napravit důsledky nacistického uzavření českých vysokých škol a pro velké množství studentů chyběla základní literatura, proto začala vznikat první „skripta“. Na nově založené Vysoké škole politické a sociální bylo jako skriptum pro studenty sociologie vydáno Královo heslo z *Ottova slovníku naučného nové doby*, doplněné o dva časopisecké články Zdeňka Ullricha (zatímco Foustkovo heslo zcela pominuli), a dost obsáhlý písemný záznam Ullrichových přednášek. Po nezbytném úvodu o potřebnosti sociologie, jejích metodách i vývoji se Ullrich zaměřil na výklad společenského vývoje, včetně různých teorií revoluce, cyklického vývoje, vlivu sociální mobility a sociální geografie, a to s odkazy na nejnovější světovou literaturu. Ačkoli se představitelé pražské sociologické školy s nikým jiným na české akademické scéně neshodli, nelze jim upřít široký rozhled po aktuálním zahraničním vývoji oboru a schopnost předávat jej dál. Likvidace sociologie na konci čtyřicátých let této světovosti učinila rázný konec, stejně jako jakékoli propagaci oboru.

O sociologii se opět začalo smět hovořit teprve v šedesátých letech, a to ještě nejlépe s přívlastkem „marxistická“. Přestože znovupovolení sociologie bylo zpočátku dost opatrné, o knihy nouze nebyla. Tehdejší situaci o dvě desetiletí později vylíčil Miloslav Petrusek: „Hned v polovině šedesátých let byly přeloženy Szczepanského *Základní sociologické pojmy*, byl k dispozici Klofáčův a Tlustého elementární, ale přece jen dosti bohatý přehled o empirické sociologii, zejména americké (z roku asi 1961), po němž následovaly dvě ‚tlusté‘ knihy *Soudobé sociologie* (1965 a 1967), které byly přece také učebnicí sociologické teorie. A jakou učebnicí! Mnozí oficiální sociologové ostatně o světové sociologii nevědí více než právě to, co jim kdysi zprostředkovali právě Klofáč a Tlustý. Rychle byla přeložena standardní a dodnes používaná učebnice Zygmunta Baumana a vzápětí nato učebnice systematické sociologie Jerzyho Wiatra *Společnost*. Slováci si kromě Szczepanského výkladu dějin sociologie (1965) přeložili *Úvod do obecnej sociológie* jugoslávského autora Fiamenga. V roce 1968 bylo posthumně vydáno také dílo I. A. Bláhy *Sociologie*, které nezastaralo – fixuje pouze určitou vývojovou etapu sociologické teorie a teoretických aspektů konkrétních sociologických disciplín a je stále v mnoha ohledech poučné, protože sociologie přece patří do kategorie humanitních věd, jejichž organickou součástí jsou také jejich vlastní dějiny. Do konce šedesátých let bylo tedy ‚k mání‘ nejméně pět solidních učebnic, z nich jedna původní, byť vydaná se značným časovým odstupem.“

I když období tzv. normalizace znamenalo zase podstatný krok zpět, v zásadě lze říci, že poslední půlstoletí je érou sociologických učebnic. Studenti vysokých a posléze i středních škol se se základy oboru seznamují prostřednictvím různě pojatých prolegomentálních výkladů, zatímco hlubší poznatky jsou zájemcům přístupné prostřednictvím konkrétních studií a monografií, občas shrnovaných do subdisciplinárních příruček nebo souborných pojednání. Sociologie je tak široká, že její celkové postižení není v možnostech jediného autora, natož jediné knihy. Mezi sociologickými příručkami se přitom stále víc objevují oborové slovníky, které nejen vnějším zájemcům, ale i poučeným studentům a vědcům specializovaným na určitou část sociologické práce poskytují rychlou základní orientaci v celé šíři akademického bádání. První pokusy o český společenskovědní slovník jsou ovšem ještě staršího data.

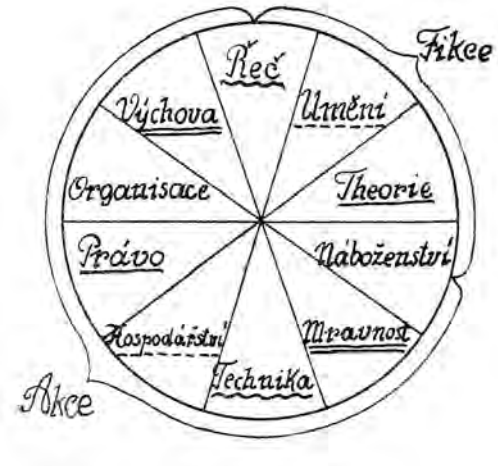

Chalupného pokus o klasifikaci vzájemných vztahů výtvorů civilizace; přetisk ze *Systému sociologie v náčrtku* (1928)

Věcné sociologické slovníky

Široký rozvoj sociologie vedl už v meziválečném období k tomu, že jej nemohlo postihnout jediné heslo ve všeobecné encyklopedii. *Ottův slovník naučný nové doby* vedle uvedeného „dvojhesla“ samostatně pojednával rovněž o sociologii města a venkova, o sociografii a sociotechnice a o celé řadě dalších sociologicky relevantních pojmů – mezi jeho autory bylo víc než deset osob blízkých tomuto oboru. Ani to však samozřejmě nestačilo, ještě dříve proto spatřila světlo světa první česká sociálněvědní encyklopedie: třísvazkový *Slovník národohospodářský, sociální a politický* (1929–1933). Mělo jít o splacení dávného „dluhu Masarykovi“, jehož přípravy se na počátku dvacátých let chopil nakladatel Otakar Janáček s dvanáctičlenným redakčním sborem, hlavním redaktorem byl jmenován Emanuel Chalupný. Šlo o zhodnocení jak jeho klíčového postavení v tehdejší české sociologii a rozsáhlé publikační činnosti, tak vlastních znalostí encyklopedického rozsahu.

Volba redaktora *Slovníku národohospodářského, sociálního a politického* však měla háček. Chalupný jako starý mládenec cele oddaný vědě sice skutečně disponoval obrovskou šíří zájmů a znalostí, chyběl mu však nadhled a nebyl dobrým organizátorem. I jeho vlastnímu dílu bylo vyčteno, že stojí na „velmi eklektickém a někdy nekritickém výběru autorit prvního, ale i n-tého řádu, podle nichž se nelze orientovat ani odhadnout, jaké jsou Chalupného preference“ (Petrusek), a tím spíš se to projevilo v redakční práci. Jednotlivá hesla jsou proto svou délkou, pojetím i hloubkou výkladu zcela nerovnoměrná, koordinace práce více než dvou set padesáti často dost náhodně vybraných autorů vázla. Výsledkem bylo, že první svazek dospěl jen k písmenu Č a druhý přes veškerou snahu o zkracování a zrychlení vydávání po písmeno L. Některá hesla byla řazena podle substantiv, jiná podle adjektiv. Masaryk, jemuž měl být slovník věnován, o tuto dedikaci kupodivu nestál…

Protože mezitím zemřel nakladatel a encyklopedie, jejíž dokončení bylo v nedohlednu, se nijak dobře neprodávala, Chalupný byl redaktorství zbaven. Slovník dovedl třetím svazkem do konce profesor brněnské právnické fakulty Dobroslav Krejčí. Bylo to zcela pragmatické rozhodnutí, přičemž například klíčové heslo „sociologie“ bylo svěřeno nezaujatému Josefu Ludvíku Fischerovi (1894–1973), který jej dokázal zpracovat na mnohem menším rozsahu, než mu věnovala i všeobecná encyklopedie. První česká sociálněvědní encyklopedie se zkrátka příliš nepovedla, a i když obsahuje řadu kvalitně napsaných hesel, nikdy se nestala uznávanou příručkou základního poznání a rychle se na ni zapomnělo.

Větší význam měla užší a jinak pojatá *Encyklopedie výkonnosti* (1932–1934), vydaná pod záštitou Masarykovy akademie práce v nakladatelství Bohumila Jandy. Zatímco *Slovník národohospodářský, sociální a politický* byl encyklopedií „německého typu“, s velkým množstvím relativně krátkých, abecedně uspořádaných hesel, *Encyklopedie výkonnosti* byla třísvazkovým sborníkem rozsáhlejších, tematicky řazených statí po „angloamerickém vzoru“. Pojednávala o člověku, výrobě a obchodu, pod vedením laboretisty Václava Verunáče (1893–1960) se na ní podílela necelá stovka autorů, většinou techniků a ekonomů, ale i sociálních vědců. *Encyklopedii výkonnosti* ještě čtyřicet let po jejím vydání hodnotili Vladimír Čech a Eduard Jukl jako „mimořádně kvalitní“, protože shrnovala veškeré dostupné poznání, ale i proto, že žádné podobně vyčerpávající dílo v našich podmínkách od té doby nemohlo být zpracováno.

Obnova sociologických výzkumů a pracovišť v šedesátých letech, spojená s novými očekáváními od tohoto oboru a se zájmem veřejnosti o jeho výsledky, vedla k přípravě originální české sociologické encyklopedie. Stejně jako v případě ediční řady Sociologická knižnice a dalších oborově určujících děl (Klofáčova a Tlustého *Soudobá sociologie*) se její přípravy a vydání ujalo nakladatelství Svoboda, za redaktory byli záměrně zvoleni představitelé tří různých věkových a zkušenostních kohort: J. L. Fischer, který se odborně etabloval ještě v meziválečném období, Zdeněk Strmiska (1925–2009), který „stačil“ dostudovat před komunistickým zákazem sociologie, a Miloslav Petrusek (1936–2012), jenž se stal sociologem samostudiem v šedesátých letech. Byla to dobrá volba a vznikající *Malý sociologický slovník* měl pro etablující se disciplínu zásadní význam, protože se stal nejzákladnější referenční a studijní příručkou – velká většina tehdejších sociologů sociologii nikdy nemohla studovat, seznamovala se s ní v podstatě „za pochodu“, namnoze amatérsky a nesystémově. Dobře vedené kolektivní dílo, snažící se pokrýt celé spektrum aktuálního, zejména zahraničního poznání, bylo jedním z nejpodstatnějších kroků pro rychlou obnovu akademického provozu.

Malý sociologický slovník vznikl i z tohoto důvodu v rekordním čase: začal být připravován v roce 1967 a vydán byl o tři roky později. Většina z nejméně osmdesáti autorů zpracovávala jen jediné nebo několik málo hesel, a měla proto dostatek času na důkladnou přípravu. Přes tuto rychlost přišlo vydání slovníku trochu pozdě, nevyhnulo se problémům nastupující tzv. normalizace. Text některých hesel byl cenzurován, další byla zcela vyřazena, někteří autoři nesměli být uvedeni. Kdyby však nakladatelství s vydáním otálelo déle, proskribovaných autorů nebo emigrantů před komunistickým režimem by bývala víc jak polovina, většinu hesel by ideologické dozorčí orgány nechaly zcela přepsat a sociologický slovník by nako-

nec nejspíš vůbec nevyšel. I to svědčí o kvalitě oborové encyklopedie, na niž jeden z editorů později právem vzpomínal jako na „odpovídající stavu tehdejší sociologie nejen československé, ale i světové… nic podstatného původně pominuto nebylo a většina hesel byla původně zpracována naprosto věcně, klidně a nedogmaticky“. Ve většině případů bychom mohli pominout i sebeospravedlňující určení „původně“, odkazující k situaci před cenzurními zásahy.

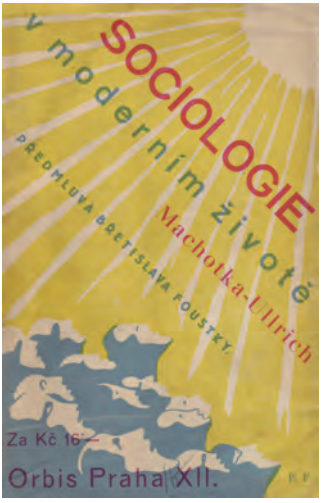

Machotkova a Ullrichova *Sociologie v moderním životě* (1928) ukazovala aktuální stav sociologie v mezinárodním měřítku, obor důkladně charakterizovala a propagovala (foto archiv autora)

První české sociálněvědné encyklopedie: Laichterova *Česká politika* (1906–1913), Chalupného *Slovník národohospodářský, politický a sociální* (1929–1933) a Verunáčova *Encyklopedie výkonnosti* (1932–1934)
(foto archiv autora)

Tvrdil-li později autor „konkurenčního“ slovníku Bohumil Geist, že „zpracování slovníku z r. 1970 je zcela poplatné dogmaticko-autoritářskému, jednostrannému marxisticko-leninskému přístupu, na němž se mohli podílet pouze marxistickému učení zcela oddaní pracovníci, považující marxistickou sociologii za angažovanou stranickou disciplínu“, byla to ve všech ohledech evidentní nepravda. Což na druhou stranu neznamenalo, že by se většina autorů *Malého sociologického slovníku* v šedesátých letech opravdu nepokoušela o vytvoření marxistické sociologie jakožto vědomé alternativy vůči západní sociologii, kterou perfektně znali. Byla to asi nerealizovatelná iluze, z níž většina záhy procitla – někteří v kotelnách a v exilu, jiní jako pragmatici moci na vysokých postech „normalizační“ hierarchie –, ovšem iluze, kterou brali vážně a oceňovali i jejich západní kolegové, nikoli jen úlitba dobově vládnoucí moci. Na druhou stranu některá slovníková hesla nesla punc originality zcela nesystémové. Hodnotil-li Petrusek mnohem později Fischerův přínos, musel konstatovat, že jde o stati „typicky ‚fischerovské‘ jak akribií a nápaditostí, tak také jakousi nonšalancí ve vztahu k soudobým i starším pojetím konceptů. V případě struktury byl například zcela pominut nejen Parsons, Boudon aj., ale i celý český strukturalismus, vůči němuž měl Fischer výhrady věcné a vůči Mukařovskému po roce 1948 také oprávněně osobní, což arci by se nemělo dotýkat skladby slovníkových hesel.“

Malý sociologický slovník se záhy po svém vydání dostal fakticky na index zakázané literatury a užší, populárněji pojatý podnik stejného typu, který začal v roce 1971 vycházet na pokračování v časopise *Analýza*, zanikl ještě téhož roku. Česká sociologie, v níž už začaly být uplatňovány tvrdé „normalizační čistky“, napříště vystačila bez jakékoli souborné encyklopedie, stejně jako bez jakékoli jiné než dogmaticky pojímané „teorie“. K jistému uvolnění začalo docházet teprve na konci osmdesátých let, kdy o novém českém sociologickém slovníku začal uvažovat Jiří Linhart (1942–1990) v rámci Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV. Podle Linharta slovník neměl být „pouze informací o školách, směrech, koncepcích a pojmech, ale současně i pokusem o pojmové (slovníkové) uchopení světa, v němž žijeme, s jeho reáliemi, tedy institucemi, sociálními hnutími, specifickými problémy, osobitým výrazivem atd.“ V roce 1988 Linhart projekt prosadil a získal pro něj první spolupracovníky, včetně Miloslava Petruska, který se po dlouhém odstranění z akademické sféry právě v této době stal zaměstnancem ústavu. Petrusek nakonec pro slovník napsal vůbec nejvíc hesel ze všech jeho autorů.

Linhart sice inicioval vznik pozdějšího *Velkého sociologického slovníku*, se spolupracovníky připravil první heslář a sám napsal řadu hesel, avšak na jaře 1990 zemřel. Vedení redakce se pak ujala Alena Vodáková (*1938) za vydatné pomoci Miloslava Petruska, Vlasty Fišerové (*1937) a Hany Maříkové (*1960), jimž se podařilo angažovat více než dvě stě padesát spolupracovníků z Československa i ze zahraničí, jejichž oborové zázemí pokrývalo nejen celou sociologii, ale i další příbuzné disciplíny. Jak vtipně napsali do předmluvy, akademičtěji pojatý slovník by asi byl „od Adaptace po Zoosociologii“, sami jej však záměrně pojali „od Abendlandu po Žvást“.

Autoři i editoři přitom pružně zareagovali na nové možnosti dané společensko-politickou transformací a snažili se o maximální zohlednění aktuální zahraniční produkce, takže i když většina textu vznikla v hektických letech 1989–1993 a slov-

Filozof a sociolog Josef Král (1882–1978) měl sice kritické výhrady k dílu T. G. Masaryka, oceňoval však jeho politické zásluhy a po únorovém převratu jezdil se studenty poklonit se jeho památce – do té doby, než byl z akademické sféry odstraněn; fotografie asi z roku 1949, Král uprostřed

Pokud čeští sociologové chtěli v šedesátých letech pracovat s aktuální západní literaturou, museli si zhotovovat z dnešního pohledu primitivní kopie

ník přirozeně odráží i informační nedostatky, jimž byla česká sociologie v uplynulém období vystavena, jde o dílo nejen mimořádně rozsáhlé, ale i kvalitní. Obsahuje 2350 textových a 1860 odkazových hesel a 2700 krátkých informativních hesel biografické přílohy. Samo za sebe přitom mluví, že v žádné jiné postkomunistické zemi dlouho žádná srovnatelná encyklopedie nevyšla a německý sociolog českého původu Ilja Šrubař *Velký slovník* neváhal kvalitou přirovnat k autoritativnímu německému slovníku Bernsdorfovu (česká encyklopedie má ovšem téměř dvojnásobný rozsah).

Vydání *Velkého sociologického slovníku* přesto nebylo nikterak snadné. Mnozí autoři i další sociologové podlehli skepsi, má-li při současném informačním boomu a rychlých proměnách vědy podobná publikace vůbec smysl, jiní se obávali její nekonkurenceschopnosti ve srovnání s dlouhodoběji připravovanými zahraničními encyklopediemi. Slovník proto dlouho nemohl najít vydavatele – jeho malá část vyšla v samostatných brožurách Sociologického nakladatelství (SLON), jež ale nedisponovalo prostředky na vydání celého díla – a teprve po třech letech (1996) vyšel v nakladatelství Karolinum. Potenciální informační zastaralost a dobovou podmíněnost, jichž se při publikaci *Velkého sociologického slovníku* mnozí obávali, ovšem prověřil čas: nejen že žádná srovnatelná česká oborová encyklopedie od té doby nevznikla, ale nebyla ani žádána a *Velký slovník* se stal dlouhodobým fundamentem věcného poznání v sociologii a příbuzných oborech, příručkou, bez níž se žádný solidní zájemce nemůže obejít.

Neznamená to, že by nebyly učiněny další pokusy o věcný sociologický slovník. První z nich stačil vyjít ještě před *Velkým slovníkem* dílem Bohumila Geista (1927–2006). Autor tohoto *Sociologického slovníku* (1992) jako student zachytil ještě tradici předmarxistické české sociologie, čtyřicet let komunistické vlády však strávil „v závětří“ resortního výzkumu a úplně přitom ztratil kontakt s vývojem světové vědy. Naopak neztratil sebevědomí, s nímž odsuzoval všechny ostatní, a jako jediný autor se ujal vpravdě nesplnitelného úkolu uchopit všechny oblasti soudobé sociologie. Více než šest set stránek jeho slovníku je tvořeno různě kvalitními výpisky ze zahraničních encyklopedií a vlastními, naneštěstí často diletantskými nebo jednostrannými charakteristikami bez jakékoli koncepce výběru a délky jednotlivých hesel. Jak napsal recenzent, „máme před sebou dílo v nejhorším smyslu amatérské, které je ryzím produktem totalitního systému: jen absence systémové komunikace a solidní vědecké kritiky spolu s mesianistickým, velikášským komplexem umožnila vydat tento kyselý a nezralý plod.“

Naštěstí menší ambice i rozsah měl jiný autorský podnik, *Sociologický slovník* (2001) novináře Jana Jandourka (*1965), znovu vydaný v roce 2007 a roku 2012 nahrazený rozsáhlejším *Slovníkem sociologických pojmů*. Chápeme-li Jandourkova díla jako popularizační, sloužící k základní orientaci běžných čtenářů bez jakéhokoli sociálněvědního zázemí, jsou jistě užitečná, třebaže nikoli informačně bezchybná a koncepčně bezproblémová. Pozitivně se v nich uplatnil kupříkladu autorův rozhled v oblasti sociologie náboženství (který naopak Geistovi zcela chyběl), stejně jako „překračování hranic“ akademické vědy. Každopádně jsou pro českou sociologii, již Jandourek kdysi vystudoval a nějaký čas na Karlově univerzitě rovněž přednášel, mnohem lepším vysvědčením než informačně zavádějící a svým pojetím i hodnocením arogantní slovník Geistův.

Významnou postavou české sociologie druhé poloviny 20. století byl Miloslav Petrusek (1936–2012), podílející se rovněž na řadě systematických a encyklopedických děl (foto archiv SOU)

Slovníky českých sociologů

Na jedné z předchozích stran byl uveden názor Miloslava Petruska, že nedílnou součástí sociologie je poznání jejích vlastních dějin. Ostatně i mnozí další významní sociologové neustále připomínají, že poznání společnosti je kumulativní a vzniká v trvalém dialogu s oborovými klasiky, nebo i s „menšími“ autory, jejichž díla jsou znovuobjevována a nově pochopena, nebo naopak (často jen dočasně) „právem“ zapomínána. Vedle věcných sociologických slovníků proto vznikají rovněž souborná díla přibližující tvorbu jednotlivých osobností a škol. Zatímco v případě mezinárodních sociologických autorit mohou v tomto ohledu dobře posloužit knihy zahraničních autorů, o oborové i všeobecně kulturní dědictví české sociologie se musíme starat sami.

První pokusy o zpracování „personální stránky“ české sociologie měly podobu výkladu oborových dějin. Již zmíněný Josef Král byl vyzván, aby sepsal výklad dějin české filozofie a příbuzných disciplín (včetně sociologie) pro desátý svazek *Československé vlastivědy* (1929–1936). Král však nedodržel termín odevzdání a hlavně se mu dílo rozrostlo na několikanásobek původně zamýšleného rozsahu. Vyšlo proto samostatně jako *Československá filosofie* (1937), v níž je samotné sociologii, respektive jednotlivým sociologům a jejich knihám věnováno bezmála čtyřicet stran. Rovněž vůdčí osobnost brněnské sociologické školy I. Arnošt Bláha (1879–1960) se v poválečných letech pokusil o nástin vývoje a hlavních osobností české sociologie, jeho rukopis však mohl vyjít teprve z pozůstalosti v roce 1997. Dějiny české sociologie byly nadlouho pouze záležitostí univerzitních přednášek, v období komunistické vlády velmi silně ideologicky podjatých. Prakticky jedinou výjimku představoval spis slovenského autora Alexandra Hirnera (1911–1987) *Československá sociológia do roku 1948*, který „vyšel“ v roce 1970 jako interní cyklostyl Slovenské akademie věd – zřejmě jen ve třech exemplářích, víc se jich každopádně nezachovalo (dostupnou elektronickou reedici vydal teprve v roce 2014 Juraj Schenk).

I když tato i další zpracování českých oborových dějin směřovala k postupnému výkladu autorů a jejich děl, leckdy v podobě jen málo překračující jakousi komentovanou bibliografii, nešlo samozřejmě o autorské slovníky v plném slova smyslu. Takový slovník – zahrnující pochopitelně i české sociology – dlouho existoval jen na mezinárodní úrovni, poprvé vydaný Wilhelmem Bernsdorfem v roce 1959. Slovník českých sociologů na sebe nechal čekat až do poloviny osmdesátých let 20. století, o to větší „terno“ však představoval. Dvousetstránkový *Slovník českých a slovenských sociálně politických myslitelů a sociologů* z pera normalizačního děkana pražské filozofické fakulty Antonína Vaňka (1932–1996) je totiž vskutku obdivuhodnou ukázkou, jak podobné dílo v žádném případě nedělat. Výběr zahrnutých i pominutých osobností je zcela poplatný dobové ideologii, věcné informace jsou neúplné a mnohdy zkreslující, text obsahuje obrovské množství faktografických nepřesností, omylů a věcných chyb. Příkladem může být slezský továrník a sociální myslitel Rudolf Teltšík (narodil se jako Teltschik), ze kterého Vaněk udělal „Telštíka“, připsal mu sice zářnou, avšak nereálnou kariéru v Mezinárodním úřadě práce a naopak „zapomněl“ uvést datum jeho úmrtí.

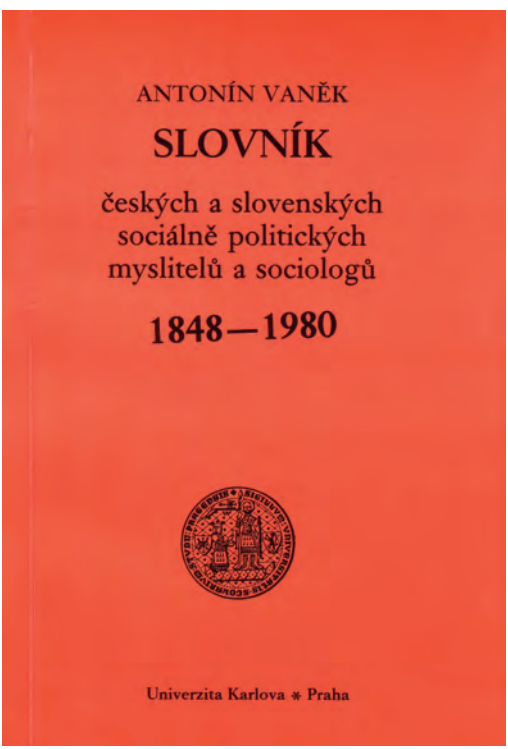

Text *Velkého sociologického slovníku* (1996) se v elektronické podobě zachoval jen zčásti, v osobním archivu jeho editorky Aleny Vodákové (*1938)

Ostuda české biografické encyklopedistiky: Vaňkův *Slovník českých a slovenských sociálně politických myslitelů a sociologů* (1986)

Autoři samizdatového *Sociologického obzoru* Vaňkův slovník právem odsoudili: „První pocit, který *Slovník* vyvolává, je znechucení a tedy chuť práci takového druhu a ražení prostě odložit a ignorovat, nezdržovat a nešpinit se rozborem a faktografickým zkoumáním. Druhý pocit čtenáře nutí k zesměšnění, karikatuře, případně k bagatelizaci tohoto spisu jako neslýchané sice, ale vlastně sebezničující šaškárny. Protože však oba tyto postoje jsou v sociologické obci, pokud je nám známo, zastoupeny dostatečně, volíme přece jen přístup analyticko-kritický, který je odůvodněn alespoň třemi okolnostmi obecnějšího významu: 1. Slovník je prototypem falzifikace dějin, dokonce nejen sociologie, falzifikace, která zanechává nebo může zanechat trvalé stopy ve vědomí zejména mladé generace, která nezná ani fakta, ani osobnosti, o nichž se mluví (a zejména o nichž se nemluví), ani z vlastní zkušenosti, ani z literatury (pokud se po ní usilovně nepídí). 2. Slovník je prototypem – mírně řečeno – klasifikujícího, známkujícího pojetí dějin sociologie, řečeno otevřeně – je modelovým příkladem inkvizitorského, kádrováckého, exkomunikačního přístupu k lidem, knihám a událostem. 3. Slovník je paradoxní výpovědí o stavu oficiální sociologie, je jejím vlastně velice nesmlouvavě nastaveným zrcadlem. Již proto nestačí tento spis pouze ignorovat nebo perziflovat – tím spíše, že jej řada lidí bude brát z neinformovanosti vážně a že jej vydala Univerzita Karlova.“

Věcná kritika Vaňkova „díla“ poslala naneštěstí jakýkoli pokus o seriózněji pojatý slovník českých sociologů a jejich institucionálního zázemí nadlouho „k ledu“ – nikdo si na něj netroufl, nebo alespoň nedospěl tak daleko, aby se svým dílem vystoupil na veřejnost. V rámci *Velkého sociologického slovníku* (1996) sice byla zpracována biografická příloha obsahující i české autory, ta se však omezila jen na nejnutnější informace: základní životní data, (sub-)disciplinární charakteristiku a výčet knižních děl. Přestože jeden z Vaňkových oponentů Miloslav Petrusek měl nepochybně schopnosti i zájem na vytvoření odpovídajícího personálního slovníku, po listopadu 1989, kdy se mohl vrátit k akademickému působení a završit nešťastně přerušenou vědeckou kariéru, na něj nenašel dostatek času. Petrusek svůj slovník českých sociologů sice na počátku devadesátých let začal psát, v jeho písemné pozůstalosti se však zachovalo jenom čtyřiasedmdesát strojopisných stránek, které v žádném případě nebyly dokončené a jež autor proto nikdy nedal z ruky.

Alespoň v jednom případě dluh české sociologie vůči jejím zakladatelům a dřívějším generacím Petrusek přece jen splatil: s použitím podkladových materiálů posbíraných svými studenty systematicky zmapoval český sociálněvědní exil. Jestliže Vaňkův *Slovník* byl na informace o emigrantech před komunistickým režimem z pochopitelných důvodů skoupý a – slovy *Sociologického obzoru* – z „temných, vpravdě nevyzpytatelných důvodů“ vysoce selektivní, Miloslav Petrusek zpracoval biografické a odborné medailony sedmadvaceti z nich do knihy *České sociální vědy v exilu* (2011). Dílo, obsahující i krátké ukázky z jejich spisů, je prvním pokusem o systematický rozbor této významné části českého sociálněvědního myšlení, jež vinou vnějších okolností mnohem víc přispěla mezinárodní než domácí vědě – ačkoli v ideálním případě by bývala mohla prospět oběma. V téže době Zdeněk R. Nešpor a Anna Kopecká zorganizovali autobiografickou anketu mezi aktuálně působícími (publikujícími) sociology a badateli z příbuzných oborů, jejímž výsledkem se stala příručka *Kdo je kdo v české sociologii* (2011).

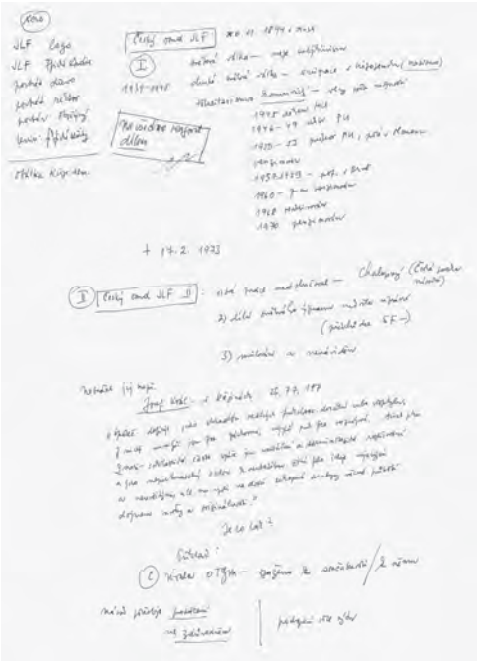

Rukopisné poznámky Miloslava Petruska (1936–2012) o Josefu Ludvíku Fischerovi pro *Slovník českých sociologů* (2013); Petrusek se podílel i na řadě dalších encyklopedických děl, vlastní slovník českých sociologů však nedokončil a nepublikoval (archiv autora)

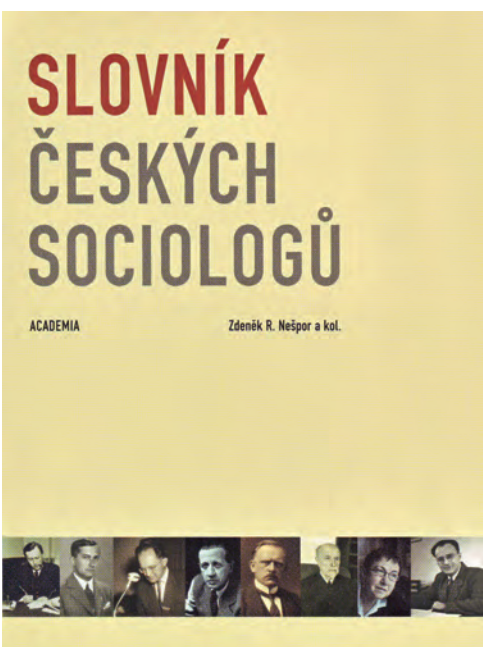

Slovník českých sociologů vznikl teprve ve druhém desetiletí 21. století, vydalo jej nakladatelství Academia v roce 2013

Vydání dvou posledních publikací a související širší výzkum přitom nebyly dílem náhody. V rámci výzkumného projektu Dějiny a současnost české sociologie, který probíhal na Sociologickém ústavu AV ČR v letech 2010–2014, šlo o nezbytné přípravné kroky pro zpracování prvního reprezentativního *Slovníku českých sociologů*, jenž byl vydán v roce 2013. Slovník, na jehož zpracování se podílelo jedenáct autorů ze tří věkových kohort sociálních vědců a historiků sociálních věd (Vladimír Benáček, Ludmila Fialová, Dušan Janák, Anna Kopecká, Zdeněk R. Nešpor, Miloslav Petrusek, Jakub Rákosník, Jiří Ryba, Jiří Večerník, Olga Vodáková a Michael Voříšek) a další spolupracovníci, zahrnul 178 různě dlouhých osobních hesel poskytujících jak biografické, tak především výkladově-analytické a bibliografické informace. Poprvé se přitom zaměřil nejen na jazykově české vědce, včetně těch působících v zahraničí, ale rovněž na německojazyčné sociology z českých zemí – třeba Leopolda von Wiesera nebo Wernera Starka – a na cizince, kteří v Čechách a na Moravě prožili část své kariéry (Pitirim Sorokin, Mykyta Šapoval, Alfred Weber).

I když akademický *Slovník českých sociologů* nemůžeme považovat za dokonalý a jistě bude dále doplňován, šíří záběru a obsahovým pojetím hesel se stal užitečnou příručkou nejen pro historiky sociálních věd, kultury a společnosti, ale i pro všechny sociální vědce, kteří se chtějí hlouběji seznámit s dílem svých předchůdců a kriticky na ně navazovat. Dávný povzdech Jana Macků, že „naši sociologové jako by vůbec neznali tradice české a slovenské sociologie nebo je podceňují“, tím konečně ztratil své opodstatnění. Příprava *Slovníku* přitom proběhla skutečně „za pět minut dvanáct“, protože v jejím průběhu nás navždy opustily dvě velké postavy české sociologie druhé poloviny 20. století: jeden z klíčových autorů Miloslav Petrusek a jeden z odborných lektorů Jiří Musil, spojující v sobě vynikající odbornou erudici s osobními vzpomínkami na různé etapy oborového vývoje ve složitém období od druhé světové války. Velkou zásluhu na finalizaci Petruskových hesel, především na kontrole a doplnění jejich faktografické části, přitom měla jeho věrná manželka a faktická spolupracovnice Alena Miltová.

Závěrem: Koncepce české Sociologické encyklopedie

Česká sociologie se může za více než sto let své existence pyšnit četnými úspěchy nejen na poli sociologického výzkumu, analýz a teoretického myšlení, ale i v oblasti oborové encyklopedistiky. Nejde přitom jen o záležitost raného a v mnoha ohledech bezprecedentního vývoje oboru v dávných letech jeho první velké slávy, ale i o pozdější období rekonstituce v šedesátých letech 20. století a bouřlivého vývoje po roce 1989. Úsilím velkých a dobře řízených autorských kolektivů vznikla díla, která mají trvalou informační hodnotu a lze je právem řadit k širšímu českému kulturnímu dědictví. Zároveň přitom slouží jako pojmoslovné, konceptuální a věcné, stejně jako personální, organizační a bibliografické referenční příručky nejen pro aktivní sociology a studenty sociologie, ale mnohem širší veřejnost, která se potřebuje či chce seznámit s výsledky sociologické práce nebo adekvátně porozumět jejím různým prezentacím. Bez příhany jde o „studnice poznání pro školu a dům“.

Existující české sociologické slovníky přirozeně trpí postupným informačním zastaráváním a obtížnou dostupností, zejména pro příležitostné uživatele. Stejně

jako kterékoli jiné akademické encyklopedie. Tyto nedostatky však lze eliminovat prostřednictvím moderních informačních technologií. Mezi společenskovědními a humanitními ústavy Akademie věd se proto zrodila myšlenka internetové *Encyklopedie české kultury*, jež by postupně umožnila zpřístupnění existujících i nově vznikajících oborových slovníků a jejich aktualizace při současném paralelním zachování původní knižní podoby. „Přidanou hodnotou" se přitom stane i odkazová prostupnost mezi jednotlivými slovníky a plnotextové i dynamické vyhledávání v jejich obsahu, které daleko přesáhne možnosti rejstříků knižně vydaných děl. Realizace *Encyklopedie české kultury* je ovšem „během na dlouhou trať", na níž zatím mohly být učiněny pouze nezbytné přípravné kroky. Iniciativy na poli sociologie se proto chopil Sociologický ústav, kde pod vedením Zdeňka R. Nešpora začíná vznikat autonomní *Sociologická encyklopedie*.

Současná představa české *Sociologické encyklopedie* počítá s plnotextovou integrací *Velkého sociologického slovníku* (vyjma informačně zjevně zastaralé biografické přílohy) jakožto nejvýznamnějšího, nejobsáhlejšího i nejaktuálnějšího věcného oborového slovníku a rovněž s plnotextovou integrací *Slovníku českých sociologů*. Z hlediska organizačního vývoje přitom chyběl *Slovník institucionálního zázemí české sociologie*, zahrnující oborové společnosti a periodika, vysoké školy a výzkumné ústavy i další organizace a korporace se vztahem k sociologii. Tento slovník Nešpor v roce 2017 zpracoval přímo pro *Sociologickou encyklopedii*. Její vývoj tím ovšem není uzavřen. V příštích letech si lze představit integraci dalších výše popsaných historických slovníků, nebo naopak nově vznikajících encyklopedických děl – věnovaných kupříkladu významným postavám, školám a koncepcím světové sociologie nebo dílčím sociologickým subdisciplínám či hraničním oborům –, stejně jako informační aktualizaci těch existujících.

Sociologická encyklopedie, s jejímž zkušebním provozem se počítá již v roce 2017, má být otevřenou informační bází pro všechny zájemce o sociologii a sociologické poznání. Její validitu přitom bude garantovat Sociologický ústav Akademie věd ČR v rámci svého infrastrukturního působení na poli české vědy.

Jaké projekty řešíme?

V roce 2017 je výzkumná činnost prováděna v rámci výzkumných projektů, které jsou podpořeny granty. Celkem je v různých fázích rozpracování řešeno 36 projektů. Z tohoto počtu bylo 16 projektů podpořeno GA ČR (15 standardních projektů a jeden projekt excelence). Jeden projekt byl podpořen TA ČR v rámci programu Omega. SOÚ AV ČR, v. v. i., je také nositelem pěti projektů financovaných MŠMT ČR, a to 2 projektů v rámci programu EUPRO II, 2 projektů velkých infrastruktur pro VaVaI a 1 projektem z programu Inter-Excellence. Pracovníci SOÚ AV ČR, v. v. i., se dále podílejí na řešení šesti projektů financovaných z programů Evropské komise, z toho jednoho projektu v rámci 7. Rámcového programu EU, 4 projektů v rámci programu Horizont 2020 (1× v roli koordinátora, 1× příjemce a 2× v pozici Third Party) a 1 projektu v rámci programu Erasmus+. Z operačních programů jsou financovány 4 projekty z OP Z a 1 projekt z OP VVV (Výzkumné infrastruktury). Dále 1 projekt byl podpořen CESSDA AS a 1 projekt EVZ Stiftung. V roce 2017 je SOÚ AV ČR, v. v. i., dále zapojen do aktivit v rámci programu COST Action, který je podporován z EU bez finančního příspěvku v rámci akce ENRESSH – Prey for many predators: Challenges for research evaluation of ESH in Central and Eastern Europe.

SOÚ AV ČR, v. v. i., se v rámci své výzkumné činnosti také zapojuje do špičkového výzkumu ve veřejném zájmu v rámci výzkumného programu Strategie AV 21.

Podílíme se na výuce

Ústav se také podílí na postgraduálním studiu v oboru sociologie. Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy rozhodlo o udělení akreditace Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy společně se Sociologickým ústavem AV ČR, v. v. i.:

a) doktorskému studijnímu programu sociologie se studijním oborem sociologie do 31. července 2018, forma studia je prezenční a kombinovaná, standardní doba studia je čtyři roky,
b) doktorskému studijnímu programu Sociology se studijním oborem Sociology do 31. července 2018, forma studia je prezenční a kombinovaná, výuka probíhá v anglickém jazyce, standardní doba studia je čtyři roky.

Česká sociologie má za sebou bohaté dějiny i významné společenské působení, čemuž odpovídal vznik na svou dobu výjimečných sociálněvědných encyklopedií. Počínaje Laichterovou *Českou politikou* (1906–1913), *Slovníkem národohospodářským, politickým a sociálním* (1929–1933) a *Encyklopedií výkonnosti* (1932–1934), přes *Malý sociologický slovník* (1970) až po moderní, dodnes aktuální encyklopedické počiny: *Velký sociologický slovník* (1996), *Slovník českých sociologů* (2013) a *Slovník institucionálního zázemí české sociologie* (2017). Publikace obsahově a metodologicky charakterizuje jednotlivé společenskovědní encyklopedie – včetně těch, jejichž vydání nebylo zcela šťastné – a přibližuje dobový i disciplinární kontext jejich vzniku a užívání. Tři posledně uvedená díla se přitom stanou základem internetové Sociologické encyklopedie, jejíž spuštění je v rámci programu Strategie AV 21 plánováno na konec roku 2017.

V EDICI VĚDA KOLEM NÁS PŘIPRAVUJEME:

Jan Vít: **Jan Patočka**
Jiří Pernes: **Českoslovenští komunisté a jejich strana**
Jan Vít: **Jan Patočka (English edition)**

V EDICI MIMO JINÉ VYŠLO:

Milan Řípa: **Soukromý kapitál ve výzkumu řízené termojaderné fúze**
T. Vaněk, P. Soudek, R. Podlipná, Š. Petrová, P. Landa: **Fytoremediace a možnosti její aplikace**
Jaroslav Pánek: **Historický ústav AV ČR**

Edice Věda kolem nás | Co to je…
Česká sociologická encyklopedistika | Zdeněk R. Nešpor

Vydalo Středisko společných činností AV ČR, v. v. i. Grafická úprava dle osnovy Jakuba Krče a sazba WOW, spol. s r. o. Odpovědná redaktorka Petra Královcová. Vydání 1., 2017. Ediční číslo 12232. Tisk WOW, spol. s r. o., Washingtonova 1567/25, 110 00 Praha 1.

ISSN 2464-6245
Evidováno MK ČR pod e. č. E 22344

Další svazky získáte na:
www.vedakolemnas.cz | www.academiaknihy.cz | www.eknihy.academia.cz